

Een veilig huis

*Verskillende vormen van vieringen voor ouderen
in verpleeg- of verzorgingshuis*

Colofon

ISBN: 978 90 8954 691 3

1e druk 2014

© 2014 Marja Doesburg

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8901 AA Leeuwarden

Telefoon: 058-2894857

www.elikser.nl

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Stichting Deo Volente te Den Haag

Stichting Deo Volente

Vormgeving omslag en binnenwerk: Evelien Veenstra

Bij de illustratie op de voorpagina, een olieverfschilderij van Herbert Immer Willems, (www.herbertwillems.webs.com): Dit beeld roept woorden op als behoed, beschut, veilig, wonen, thuis. Een mooi beeld voor wat wij dementerende bewoners aan onze zorg toevertrouwd mogen bieden: een veilig huis. Een veilige plek om je geloof te kunnen beleven, veilig, want er is op en met je gerekend, met wie je was en met wie je bent. Een beeld voor je geloof: een veilig en vertrouwd huis waar je je kunt terugtrekken met je herinneringen en je vragen en waar je moed en troost kunt vinden voor je leven hier en nu. En een bijbels beeld voor je leven onder de hoede van de Allerhoogste.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Een veilig huis

*Verschillende vormen van vieringen voor ouderen
in verpleeg- of verzorgingshuis*

Marja Doesburg

Inhoud

Vooraf	9
Van God spreken in de context van verpleeg- en verzorgingshuis	15
Over de mensen en wat er bij hen leeft	15
Over de voorganger	18
Over communicatie in vieringen met mensen met een hersenbeschadiging, in het bijzonder met dementie	21
A. Gevolgen van een hersenbeschadiging	22
Geheugen	22
Waarneming	23
Taal	25
Oriëntatie	27
Angst en zich onveilig voelen	28
B. Randvoorwaarden voor een viering	28
Liedkeuze	29
Bijbelgedeelte	30
Illustraties	30
Overweging	31
Gebeden	32
Collecte	33
Verstoringsen	33
Samenvatting	34
Rituelen in vieringen	36
Avondmaalsliturgie	36
Ritueel en teksten voor de veertigdagentijd	39
Gedachtenis van de gestorvenen	42
Andere vormen van vieren	47
Individuele vieringen	47

Snoezelvieringen	48
Drie maal tien vieringen	49
Het taalgebruik in deze vieringen	49
I. Gemengd verpleeghuis	50
De liturgie	51
Randvoorwaarden	51
II. Gemengd verpleeghuis met voornamelijk dementerende ouderen	52
Liturgie	52
Randvoorwaarden	53
III. Huis(kamer)vieringen met dementerende ouderen	53
Liturgie	55
Randvoorwaarden	56
I. Vieringen in een gemengd verpleeghuis	59
1. Herinneren en vergeten, Exodus 13: 3-9	61
2. Onderweg, Deuteronomium 26: 1-11, 16-19	71
3. Wees gegroet, Lucas 1: 26-38	
Tweede zondag van Advent, avondmaalsviering	81
4. Afscheid en loslaten, Handelingen 20: 16-36	91
5. Horen, zien en zwijgen, Matteüs 9: 32-34, Jesaja 35: 1-7	101
6. Leven met vragen, Joël 2: 21-27, Johannes 14: 26 en 27	108
7. Op weg naar het licht, Lucas 2, Kerst	119
8. Vanuit het donker gezien, Gen. 40: 16-23	126
9. Visioenen, Psalm 33	135
10. Wie maakt me gelukkig? Psalm 4, Marcus 12: 28-34	145
II. Vieringen in een huis met voornamelijk dementerende ouderen	155
1. Aan tafel bij Zacheüs, Lucas 19: 1-10, avondmaalsviering	157
2. De genezing van een verlamde man,	

Lucas 5: 17-25	166
3. Goede Vrijdag, lijdensverhaal uit het evangelie naar Johannes	175
4. Over het kwaad, Openbaringen 12: 1-18	184
5. Over liefde, Johannes 21: 15-18	193
6. Een schreeuw om hulp, Marcus 1: 21-28	201
7. Oordeel niet, Exodus 20: 1-18, Matteüs 7: 1-3	210
8. Sint Maarten, Marcus 12: 28-34	219
9. Van de wind leven, Handelingen 2, Pinksteren	228
10. Elkaar de hand reiken, Matteüs 18: 21-35, Psalm 78, een viering in de herfst	239

III. Huis(kamer)vieringen met

dementerende ouderen	249
1. De barmhartige Samaritaan, Lucas 10: 25-38	251
2. Goede Vrijdag en Pasen	256
3. (Niet) klagen, psalm 102	266
4. De verloren zoon, Lucas 15: 11-32	272
5. Het kwaad, Lucas 6: 27-39, een viering in de weken voor Pasen	276
6. Huis en thuis, Psalm 84	280
7. Over dopen en hopen, Marcus 1: 9-12, een viering tijdens Epifanie rond de doop van Jezus	285
8. Almachtige God, Ruth 1	290
9. Oogst, Numeri 13	296
10. (Niet) eerlijk? Matteüs 19: 16-23, 20: 1-16	304

Literatuur	311
Met dank aan	313
Afkortingen	313

Vooraf

Wie dementeert, verliest veel. Wie dementeert, gaat steeds minder begrijpen van de wereld om haar of hem heen. Zij of hij wordt steeds afhankelijker van een buitenwereld die háár of hém begrijpt. Ook tijdens een kerkdienst of viering. Voor wie haar of hem daar tegemoet willen komen, is dit boek bestemd. Om te voorkomen dat zij of hij steeds opnieuw terechtkomt in een wereld die haar of hem niet begrijpt. Zij/hij en degene naast haar/hem die ten gevolge van een andere hersenaandoening hulp nodig heeft.

Zonder enige vorm van voorbereiding kwam ik er een kleine twintig jaar geleden voor te staan. Voor een gemêleerde groep kerkgangers, allen afhankelijk van verpleeghuiszorg door een vorm van hersenbeschadiging. Natuurlijk, ik bracht mijn opleiding tot predikant mee en mijn ervaring met de gezondheidszorg, maar dit bleek toch een vak apart. Uiteindelijk leerde ik net als vele collega's met vallen en opstaan van mijn ervaringen. Ik had graag iets eerder geweten wat ik nu weet. Niet alleen voor mezelf maar ook voor de bezoekers van mijn vieringen. Een cursusdag voor Reliëf, Christelijke vereniging van zorgaanbieders, over vieringen voor dementerenden, is de aanleiding voor de publicatie van dit boek. Het is bedoeld voor wie nieuw aan dit werk begint, voor gastvoorgangers, voor wie vragen heeft bij de rol van de voorganger en voor wie net als ik een viering op maat wil aanbieden aan bewoners van een verpleeghuis en het daarbij van noeste arbeid moet hebben.

Er kwamen overigens destijds geen klachten en ondertussen heb ik geleerd dat er bijna nooit klachten komen. Ik ver-

moed dat iemand die dementerend is, denkt dat het aan haar/hem zelf ligt dat zij/hij de voorganger niet begrijpt of dat zij/hij het liturgieboekje niet kan lezen. Zij/hij faalt in haar/zijn eigen ogen en zwijgt daar liever over. En ik vermoed dat het persoonlijke contact met de bewoners door de week hen destijds mild stemde over mijn prestaties op zondag. Kortom: ik had het vakmanschap niet en bovendien nauwelijks affiniteit met de spiritualiteit van de mensen met wie ik veel van doen had: bewoners, familie, organisten, vrijwilligers. Op beide vlakken moest ik aan de slag. Wat betreft het vakmanschap, het maken van een viering voor deze doelgroep heeft ook een ambachtelijke kant. Bovendien, ik moest me ook op spiritueel gebied op de een of andere manier met hen verbinden. Het mooie is dat het elkaar wederzijds heeft beïnvloed. Naarmate ik het vak beter in mijn vingers kreeg, kon ik er spiritueel beter mee uit de voeten. Toen ik op spiritueel gebied mijn weg begon te vinden, kreeg ik meer plezier in mijn vak.

Kerkgangers in een verpleeghuis, verzorgingshuis, een kleinschalige woonvorm voor dementerende ouderen, in het vervolg samengevat als 'verpleeghuis', deze kerkgangers verschillen van kerkgangers in een 'gewone' gemeente. Er is iets gebeurd waardoor zij zorg nodig hebben. Dat 'iets' betekent ook zorg in de kerkdiensten, in de vieringen in het verpleeghuis. Welke 'zorg'? Daarover gaat dit boek. Het gaat over hoe je ervoor zorgt dat een kerkganger met geheugenproblemen, moeilijkheden met oriëntatie in tijd en plaats, beperkte energie enz. zich welkom en veilig voelt in de kerkdiensten. En het gaat over hoe het vertrouwde geloof ook in deze tijd van concrete nood en met alle vragen die die nood opwerpt toch een veilige plek kan zijn. Een veilige plek en een bron van kracht om het leven

van alledag aan te kunnen. Geloof als een veilig huis om in te wonen. Vandaar de titel.

Er is op dit gebied wel wat gepubliceerd. De boeken van Rieke Mes (met name *Als het hout teder wordt, Tastbaar spreken over God*, en *Eenvoudig gezegd – vijftig vieringen voor dementerenden*) worden veel gebruikt en zijn niet meer in de boekhandel verkrijgbaar. Bij de Stichting Midden onder U is onlangs een werkkatern uitgegeven met 21 vieringen in verzorgings- en verpleeghuizen, *Langs vertrouwde wegen*. Maria van Zutphen laat in haar publicatie *Daar pas ik in vieringen zien in huiselijke kring*. Deze uitgaven zijn alle van katholieke achtergrond. Veel van dit materiaal kan ook worden gebruikt in vieringen met voornamelijk protestantse bewoners. Op één gebied helpen deze uitgaven mij niet verder. Mijn overwegend protestantse kerkgangers leven met geloofsvragen gerelateerd aan een traditie van bijbeluitleg en zijn gewend om daar iets over te horen. In de ‘preek’ dus. En die mis ik in bovengenoemde publicaties. Nu kun je van alles vinden van de ‘preek’ in de kerkdienst, in de vieringen in een verpleeghuis komen mensen die die preek hun leven lang gewend zijn. De ‘preek’ is een onderdeel van de liturgie, zou je kunnen zeggen, zoals het ‘onze hulp’, de liederen en de zegen. Overigens bezoeken kerkgangers in een verpleeghuis doorgaans alle kerkdiensten, ook die van een andere kerkelijke achtergrond. Zij zijn opvallend mild in hun uitspraken over andere kerkelijke gezindten. Maar ja, bij het ouder worden past de jas met de eigen kerkelijke kleur het beste.

De redactie van het tijdschrift *De Eerste Dag*, uitgeverij Boekencentrum, heeft jarenlang plaats geboden aan bij-

dragen vanuit en voor vieringen anders dan in de gewone wijkgemeente in de rubriek 'Een andere praktijk'. De vraag was hoe een bijbeltekst -volgens leesrooster- zou worden verstaan in een andere context dan die van de gewone wijkgemeente. Dat bleek consequenties te hebben voor de inhoud (en de vorm) van de vieringen. Er kwamen positieve reacties en ook vragen hoe de bijdragen achteraf beschikbaar zouden zijn. Het verschil tussen deze publicatie en de andere uitgaven op dit terrein zit niet alleen in het verschil in kerkelijke achtergrond. Het verschil zit ook daarin dat ik niet alleen vanuit mijn kennis als theoloog en ervaring als geestelijk verzorger spreek maar ook vanuit mijn achtergrond als linguïst en mijn ervaring als taalkundige op het gebied van afasie. Die achtergrond en ervaring helpen om te begrijpen wat een rol speelt in de communicatie van iemand met een hersenbeschadiging. Dat is bij veel kerkgangers in het verpleeghuis het geval. Vandaar de noodzaak om daarmee bij de communicatie in kerkdienst en liturgie rekening te houden.

Over de uitgewerkte vieringen: Dat is een riskante onderneming. Een overweging is eigenlijk een eendagsvlieg, altijd ontstaan onder de tijdsdruk van het moment met de woorden die je op dat moment zoekend ter beschikking hebt, leent bij een ander of verrassend worden ingegeven. In de context van het verpleeghuis zijn ze min of meer tijdloos, daarom wellicht te gebruiken ter inspiratie of in geval van (tijd)nood.

Niets van dit alles is origineel. In de literatuurlijst vindt u wie mijn inspiratoren waren en zijn. Ik heb hun gedachten, opvattingen, ideeën gebruikt zonder hun namen in de overweging te noemen. Het zouden moeilijke woorden zijn geweest die de aandacht van de inhoud zouden afleiden.

Maar zelf heb ik veel aan hen te danken. En aan al die mensen die ik mocht ontmoeten en die mij in vertrouwen een stukje van hun levensverhaal vertelden. Dat is het enige originele: een verbinding tussen wat mij wordt toevertrouwd en het Bijbelverhaal ons overgeleverd. In de hoop ervan op te knappen.

Het vervolg is grotendeels gebaseerd op persoonlijke ervaringen waarvan ik vermoed dat ze breed worden gedeeld. Ik zou overal 'naar mijn ervaring' aan moeten toevoegen. Dat leest niet prettig. Maar ik bedoel het wel zo. Voor de leesbaarheid verwijs ik meestal naar een bewoner of cliënt als zij, terwijl ik 'hij of zij' bedoel. In een verpleeghuis is het meestal 'zij'. Wanneer over God gesproken wordt verwijs ik naar Hem als een Hij, bovendien met een hoofdletter, beide hoort bij deze generatie. De context is vieren met ouderen in verschillende verpleeghuissettingen. Veel daarvan zal ook spelen in vieringen met ouderen in het verzorgingshuis.

Ugchelen, april 2014

Van God spreken in de context van verpleeg- en verzorgingshuis

Over de mensen en wat er bij hen leeft

=In de vieringen komen mensen met een (lang) levensverhaal en een eigen geloofsverhaal. Deze zijn met elkaar verweven. Geestelijke zorg is zorg voor beide. En vooral voor het verweven zijn. Dat is het uitgangspunt bij het voorbereiden van de vieringen die in dit boek zijn opgenomen. Veel kerkgangers zijn getroffen door een tragisch lot. Zij hebben (soms) hulp nodig bij het opnieuw beschikbaar maken van het oude geloof, en erkenning van hun moeilijke vragen. Ook hebben zij hulp nodig om ermee te leven, om de eindigheid van het leven onder ogen te zien en om oude vragen niet meer uit te stellen. Bijvoorbeeld: Waarom overleed mijn dochter? Ze was pas vijf!

Voor mensen met een dementieel syndroom is het een ramp om met hun geheugen de beschikbaarheid van hun geloof te verliezen: Ik ken het gebed niet meer ... Ik ben het allemaal kwijt ... Ja, geloof was belangrijk ... maar ik weet het niet meer ... Ik ben een vreemde in mijn wereld geworden ... Vroeger was ik zo blij met mijn geloof ... Nee, mijn geloof helpt mij niet ... het is helemaal leeg.

Bij mensen getroffen door een voornamelijk lichamelijke ziekte staan zingevingsvragen op de voorgrond. Vaak is er behoefte aan herinterpretatie van oude geloofswoorden als bijvoorbeeld de almacht van God en van genezingsverhalen.

In de eerste fase na opname kunnen velen meestal niet meer op dezelfde manier –vrolijk- lofliederen zingen en geloofswoorden uitspreken. Dat hoeft niet zo te blijven,

maar in het begin is het vaak wel het geval. De vieringen kunnen op verschillende manieren helpen om de verbinding tussen geloofs- en levensverhaal te (her)vinden. De gang door de liturgie, - het zingen, bidden, vertrouwde Bijbelwoorden horen- kan helpen het geloof weer beschikbaar te krijgen. Een viering is ook zo lang mogelijk een gedeelde ervaring: samen zingen en bidden. Dat kan helpen om je innerlijke krachten te mobiliseren voor het leven van alledag. Wat iemand is overkomen, kan maken dat het oude geloof niet meer voldoet bij de zingevingsvragen van nu: de vieringen kunnen helpen bij het vinden van nieuwe geloofswegen, bijvoorbeeld bij godsbeelden die blokkeren.

De keuze van een thema en/of Bijbeltekst voor de viering in aansluiting op gesprekken door de week kan daarbij helpen. Wat speelt, onder meer, zijn specifieke geloofsvragen en –ervaringen als: Waarom doet God dit? Wat vraagt God van mij? God aanwezig ervaren, Zijn hand op je schouder. Steun zoeken in het geloof maar soms niet vinden. Andere existentiële vragen worden soms wel maar soms ook niet verbonden met een geloofsvraag: Vragen rond schuld en vergeving, spijt en berouw, het kwaad, het lijden in de wereld, ziek-zijn, is dit een straf en waarvoor dan? Niet thuis kunnen maar in een instelling moeten wonen, iets wat ze nooit had gewild, roept ook vragen op: zich ongelukkig voelen, zich niet thuis voelen, gebrek aan contact, boosheid en bitterheid, machteloosheid, (niet) aanvaarden maar ook overgave, soms een doodswens. Het oud-zijn kent bovendien eigen thema's: verlies en rouw, verdriet, afscheid en levenseinde, levensbalans, oud zeer, familieverhoudingen, zorg om de partner, een kind. Het wonen in de instelling kan uiteindelijk ook positief worden gewaardeerd: dankbaarheid ondanks alles, blij in het

verpleeghuis te wonen want veel gezelliger dan vroeger alleen thuis, bewondering voor de verzorgenden, “we hebben het hier zo goed”.

Dit is geen uitputtende opsomming van thema's. Bovendien hebben de meeste betrekking op de droevige kant van het leven. Dat is waar geestelijke zorg voor wordt ingeroepen. Af en toe een zangdienst met een mooi koor kan goed zijn voor het evenwicht. Voor wie dan bedroefd luistert, is het goed als dat wordt benoemd. En natuurlijk lenen bovengenoemde gespreksthema's zich niet op dezelfde intense manier voor de uitwerking in een viering. Het gaat er vooral om dat het is gezien en gehoord en aansluit bij de beleving. En misschien een ander perspectief biedt.

In een gemengd verpleeghuis verblijven zowel mensen die om somatische redenen zijn opgenomen als mensen met een dementieel syndroom¹. De kerkgangers zijn mensen met verschillende vormen en stadia van dementie (bedreigde ik, verdwaalde ik, verborgen ik, verzonken ik), mensen met verschillende somatische ziektebeelden waaronder hersenaandoeningen en mensen die kortdurend op een reactieveringsafdeling verblijven. Het zijn mensen van verschillende kerkelijke achtergrond en spiritualiteit met eigen taalgebruik en liedkeuze, mensen die in goede doen niet bij elkaar in de kerk zouden zitten. De praktijk is, dat wie gewend is op zondag een kerkdienst bij te wonen, meestal gewoon elke zondag komt, ongeacht de kerkelijke achtergrond van de viering.

Naast de kerkgangers uit het verpleeghuis zelf is er een

---

1 Zie ook de hoofdstukken gewijd aan vieringen voor verschillende doelgroepen.

grote groep kerkgangers die niet tot de doelgroep behoort maar zich wel onder het gehoor bevindt: familie, vrijwilligers, verzorgende met aanwezigheidsplicht, organisten en andere musici, vertegenwoordiger van de kerken, de voorganger zelf. Onder hen is een relatief grote groep vrijwilligers. Zij hebben ook zorg nodig. Zij horen en zien veel van wat er in huis en met mensen gebeurt en hebben vaak niet de kans en/of de mogelijkheid om daarop te reageren. Ze hebben nodig te weten wat van hen wordt verwacht en dat wij hun mogelijkheden kennen. En ze hebben informatie nodig, bijvoorbeeld over dementie in relatie tot de vieringen. Dit maakt hun werk een stuk leuker, adequater en zinvoller voor hen zelf. Ook informatie over bejegening en over de maatschappij in het klein die het verpleeghuis is, kan zeer helpend zijn.

Voor familie en verzorgenden is de kerkdienst soms een vervreemdende ervaring want zij zijn er zelf soms lang niet of nooit geweest. Bij hen leeft vaak de pijnlijke vraag: waarom moet een mens zo lang lijden, waarom mogen wij niet ingrijpen? Een vraag die soms boos en opstandig maakt, een vraag die het moeilijk maakt om het uit te houden met het leed dat concreet alle dagen in hun leven aanwezig is. Aandacht voor hun vragen in enige vorm kan helpend zijn. Als vragen tot rust komen, komt er ruimte voor en behoefte aan genieten van de gezelligheid die kerkdiensten met zich meebrengen: van mooie liederen en een kopje koffie met een zondagse traktatie na de viering.

Over de voorganger

Wie als voorganger de drempel van een verpleeghuis neemt, komt in een andere wereld. Het is niet zo van-

zelfsprekend wat je daar komt doen. En heb je wel wat te bieden?

In het Vooraf heb ik beschreven hoezeer de wereld waarin ik als beginnend geestelijk verzorger terechtkwam, mij vreemd was. Niet alleen de wereld van het verpleeghuis was mij vreemd, ook de wijze van geloven in de context van indringende zingevingsvragen van soms nog jonge mensen die ten gevolge van hun ziekte² geestelijk en lichamelijk achteruitgaan, was mij vreemd. Wat geloven zij? Wat geloof jijzelf nog oog in oog met hun lot? Wat zeg je dan in je overweging, in je gebeden? Vragen die je als voorganger kunnen overvallen. Hoe kom je dan weer in het reine met je beroep, en met jezelf? Is er oog voor de zorg voor je eigen ziel?

Bovendien, de viering is in principe niet voor de voorganger zelf bedoeld. Dus het gaat niet om de liedkeuze van de voorganger, om zijn of haar smaak bij de keuze van illustraties en liturgische teksten, maar hij of zij moet het wel doen. Hoe red je dat als voorganger? Op die vraag ligt geen antwoord klaar. Er liggen wel wegen in de richting van wat een antwoord zou kunnen worden.

Wat mijzelf betreft, mijn spiritualiteit wordt sindsdien gevoed door luisteren naar wat mij wordt toevertrouwd en een bijbeluitleg waarin mijn hoorders voorkomen. Zodoende kwam ik uit bij aandacht voor het eigen levensverhaal en een bijbeluitleg waarin het over existentiële vragen gaat. Bijvoorbeeld: Mensen met dementie verlangen naar nabijheid: mijn Godsbeeld is die van een nabije God geworden, onzichtbaar nabij, nabij in mensen. God als de dragende kracht onder je bestaan uit wiens hand je nooit kunt vallen.

---

2 Ik denk hier met name aan het syndroom van Huntington.

Mensen zijn meer dan hun levensfeiten. Elk mens heeft een verhaal, haar vragen, haar geloof en haar ongelooft. Niet de levensfeiten zelf maar haar antwoord op wat haar is overkomen tilt haar verhaal uit boven het alledaagse. Soms ontstaat een verbinding met een algemeen menselijk verlangen naar het goede. Gelovig gezegd: naar wat het goede zou zijn in Gods ogen. Over die verbinding van het menselijke en het goede/goddelijke nu in de context van tragiek mag het mijns inziens gaan in vieringen. En over de uitnodiging van Godswege daartoe.

En onze vieringen ... We zijn vooral een troostkerk ... Een uitdaging om dat te zijn. Een beschutte plek voor de kostbaarheid en de kwetsbaarheid van het bestaan.
Een veilig huis.